

УДК 94:355.425.4(450)(=161.2)«1943/1945»

Ю. А. Клімчук

Одесити в італійському русі Опору в роки Другої світової війни

У статті йдеться про участь одеситів у партизанських формуваннях на території Італії під час Другої світової війни в 1943–1945 рр. Зібрані матеріали мають пролити світло на маловідомі воєнні біографії одеситів, які разом із представниками інших європейських народів зробили свій неоціненний внесок у боротьбу проти фашизму.

Ключові слова: одесити, Друга світова війна, антифашистський рух Опору, Італія, м. Імперія, бригада «Ніно Франкі», медаль «За військову доблесть».

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що тема руху Опору проти нацистського поневолення у країнах Європи в роки Другої світової війни, участі в ньому українців, у тому числі й одеситів, поки що не знайшла достатнього висвітлення в науковій літературі й потребує підвищеної уваги з боку істориків і краєзнавців. Особливо такі дослідження актуальні на сучасному етапі розвитку в контексті європейської інтеграції нашої держави та боротьби за державну незалежність України.

Аналіз документальних джерел і наукової літератури засвідчує, що в уявленнях окупантами країнах Європи з самого початку війни розгорнулася визвольна, антифашистська боротьба. Вона мала різні форми і методи; характеризувалася участю в ній різних верств населення, представників політичних партій, організацій і різних віросповідань. У країнах фашистського блоку умови для антифашистського руху були виключно складними, оскільки маріонеткові уряди встановили в них окупаційні режими і жорстоко придушували будь-які прояви опозиції. Проте і в цих країнах внаслідок низки поразок фашистських військ у 1943 р. рух Опору набув масового характеру та широкого розмаху, зокрема, у Франції, Югославії, Польщі, Чехословаччині, Албанії, Греції, Бельгії, Данії, Норвегії та інших країнах Європи.

Так, вихідним моментом для розвитку італійського руху Опору послужила висадка англо-американських військ на о. Сицилії 10 червня 1943 р. Вслід за цим, 25 липня, в Римі відбувся державний переворот, у результаті якого на місце усуненого Б. Муссоліні до влади прийшов

уряд Бадольо, який прагнув вивести Італію з війни. Звісно, що це не влаштувало гітлерівське командування, оскільки робило уразливими південні кордони Німеччини та ставило під удар панування вермахту в Західній Європі. Тому вже на початку вересня німецька армія під командуванням Кессельрінга окупувала Італію, роззброїла італійську армію і відновила Муссоліні при владі. Майже водночас союзницькі війська вийшли на рубіж між Неаполем і Римом, а країна виявилася розділеною на дві частини [11, арк. 1].

В окупованій частині спалахнула партизанська національно-визвольна війна. В італійському русі Опору були представлені дві головних сили: комуністи, що створювали ударні партизанські бригади імені Гарібальді, і більш помірковані партії — соціалістична і Партія дії, які створювали свої збройні формування [10]. У поширеній в міжнародній мережі Інтернет інформації справедливо наголошується, що керівництво рухом Опору, який розгорнувся у Північній і Середній Італії, котрі були окуповані нацистськими військами, здійснювали комітети національного визволення, що склалися переважно з представників демократичних партій. Деякі гірські райони Італії були очищені від окупантів і перетворені на своєрідні партизанські республіки, де повновладними господарями стали партизанські бригади імені Дж. Гарібальді.

Документи засвідчують, що в формуваннях обох напрямків італійського руху Опору брали участь і українці із числа радянських полонених, котрі з'явилися на Апеннінському півост-

рові на початку 1942 р. Серед них були колишні військові та цивільні полонені, мобілізовані на примусові роботи. Основна їх маса потрапила на італійські землі разом з німецькою окупацією [8]. Зокрема, це були цивільні і військові полонені з так званих «трудох батальйонів» військово-будівельної організації Тодта, а також в'язні трудових таборів при військових заводах. Важливо наголосити, що в антигітлерівському русі Опору брали участь також солдати «східних» легіонів вермахту, насамперед — 162-ї тюркської дивізії, що складалася з представників середньоазіатських і кавказьких народів. Основний склад дивізії здався англо-американським військам у районі Падуї після капітуляції німців у травні 1945 р., проте чимало її вояків перейшла до союзників або партизанів ще до цього. На територію Італії були введені і деякі інші «східні» формування, зокрема грузинські.

Ув'язнені трудових таборів використовувалися на підприємствах військової промисловості та будівельних роботах. Італійське населення виявляло помітну симпатію до них, приносили їм продукти та одяг. З часом у таборах з'явилися підпільні комітети, що організували саботаж і пропаганду та поступово налагодили зв'язки і з італійським підпіллям [9]. Прикметно, що цей рух формувався повсюдно, де були табори «східних робітників», концтабори для військовополонених тощо.

Довгі роки чимало українців, побоюючись репресій, приховували факт своєї участі в антифашистському русі за межами СРСР. Часто вони боролися проти ворога під вигаданими іменами.

В рядах гарібальдійців, яких називали по імені національного героя Італії Гарібальді, котрі вели боротьбу з фашизмом та нацизмом на території Італії, були і одесити. В цій боротьбі чільне місце посіли Іван Поліщук, Олександр Тіріков та Тимофій Дазеков. Військовий шлях кожного з них мав свої особливості.

Двадцятичотирирічний Іван Олексійович Поліщук (бойова кличка Джозеф), родом з Ананьєва, розділив долю багатьох радянських військовополонених, вивезених на роботу у ворожий тил. На початку 1944 р. його, як військовополоненого, було доставлено в Північну Італію. Там потрібні були робочі руки для спорудження укріплень — очікувався наступ союзників з півдня. Спочатку Поліщука було поміщено за колючий дріт в околицях Генуї у табір Карамані, але незабаром з декількома десятками співвітчизників він опинився в невеликому таборі у Діано-Маріна, на Лігурійському узбережжі. У таборі він пробув недовго: в липні

за допомогою місцевого населення ув'язнені перебили охорону, захопили зброю і пішли в гори. Шістдесят радянських громадян створили свій партизанський загін, який влився в дивізію «Феліче Кашьоне», що входила в 4-ту бригаду партизан-гарібальдійців, і отримав назву «Вальтер Беріо». В грудні 1944 р. Іван Поліщук був включений в склад другого батальйону «Джузеппе Раді» і за хоробрість і розум, яким він був наділений, переведений в штаб 4-ї бригади «Гуаріні» 2-ї партизанської гарібальдійської дивізії «Кашьоне» [3, с. 84].

На початку 1945 р. за наказом коменданта Сімона — командира 1-ї партизанської зони Лігурії — Іван Поліщук приєднався до загону «Пальєрі» — в його складі він брав участь в запеклому бою у Поджальто, де Івану вдалося вкотре відзначитись: командування відзначило його в спеціальному наказі, хоробрість і військова доблесть Джозефа-Поліщука були поставлені в приклад бійцям 4-ї бригади [5, с. 56].

Вілла Талла — невелике гірське містечко, в якому протягом кількох місяців базувався загін Джозефа. Звідси партизани виходили на операції, тут відпочивали в рідкісні дні затишся. Будинок, в якому жив Іван, належав Марії Джузеппіне Пізані. Ця зовні стримана, але добра і сердечна жінка добре пам'ятала свого українського «figlio partigiano» — «партизанського сина». Тоді, в роки війни, вона, не замислюючись, ризикувала заради нього своїм життям.

Одного разу у Вілла Талла нагрянув есесівський патруль. Кілька партизан — Іван Поліщук в тому числі — були в будинках. Німців без проблем можна було перестріляти через відкриті вікна, але тоді довелося б йти з села, а жителі — від малого до великого — зазнали б смертельної небезпеки: через кілька годин тут «працював» би каральний загін.

Іван з автоматом вийшов з будинку через задні двері і буквально за спинами есесівців прослизнув до церкви. Через хвилину ковані чоботи застукали по плитах церковної підлоги. Німці оглянули притвор, хід на дзвіницю, рушили до вівтаря. Вхід до ризниці їм рішуче перепинив священник. У півметрах від нього, за дверима, стояв Іван Поліщук з автоматом наготові... на щастя, все обійшлося.

Останній бій для Джозефа (Поліщука) відбувся 31 січня 1945 р. ... Це був похмурий, важкий для бригади день. Напередодні німці кинули проти партизан декілька до зубів озброєних гірськострілецьких батальйонів. Тому гарібальдійцям довелося відступити в менш доступні райони, щоб уникнути відкритого бою. На

31 січня було призначено важливу нараду командирів і комісарів бригади, місцем зустрічі обрали закинтий у горах будиночок, що став тимчасовим штабом для партизан. Прикривати дорогу до Ні Куні мав загін партизан, серед них був і Джозеф [6, с. 135–136].

Гітлерівцям стало відомо, що все командування бригади збирається в Ні Куні. І з самого ранку почався наступ ворога.

Іван Поліщук зі своїми італійськими побратимами кинувся на зустріч карателям, щоб дати можливість командуванню бригади відійти ще вільною стежкою. Загін партизан прийняв нерівний бій. Шансів у них не було ніяких. Єдине, що вони знали, про що думали в ті хвилини — з усіх сил протриматися хоча б півгодини чи хоча б двадцять хвилин... [10].

Ще на самому початку бою Іван Поліщук був поранений в груди. Напруга було настільки великою, що на поранення він не мав часу звертати уваги. Стріляв економно, майже впритул, проте патронів у трьох автоматних рижках вистачило ненадовго. Ще дві обойми в пістолеті — на півтори-дві хвилини. Тепер все. Німці в кількох кроках. Поліщук встав з-за каменю і, крикнувши «Вперед!», кинувся врукопашну. Зрешечений кулями Джозеф впав. Озвірілі від злості окупанти добили його ударами багнетів. Потім вони кинули його тіло на дно яру, так і не зумівши вирвати з рук Івана парабелум...

Коли постріли на дорозі припинились, двадцять командирів і комісарів вже спускалися ущелиною — стежку вдалось такою ціною зберегти вільною. Ось так героїчно загинув одесит Іван Поліщук зі своїми італійськими побратимами-партизанами [6, с. 138].

В працях італійських та радянських дослідників та в міжнародній мережі Інтернет є чимало згадувань про подвиг нашого співвітчизника Івана Олексійовича Поліщука. Італійський народ із самого закінчення війни пам'ятає та вшановує пам'ять тих, хто ціною власного життя бив ворога на італійській землі. Ми ж дізнаємося про наших героїв лише через десятиліття. У фондах Одеського історико-краєзнавчого музею зберігаються почесна грамота та золота медаль Івана Поліщука (Джозефа), якими він був нагороджений (посмертно) в м. Імперія на честь 24-ї річниці звільнення території Італії від німецько-фашистських загарбників [1; 2].

Цю високу італійську нагороду Івана Поліщука урочисто передала міська рада м. Імперія голові Одеської міської ради ще 4 жовтня 1969 р. за допомогою екіпажу судна «Горизонт» і впродовж п'яти років вона зберігалась у колишньо-

му партійному архіві Одеської області (нині це структура Державного архіву Одеської області). В 1974 р. вона була передана на зберігання до фондів Одеського історико-краєзнавчого музею. На жаль, до останнього часу жодної інформації про місцезнаходження нагородного листа і бойової нагороди українського учасника італійського руху Опору не було. І все-таки справедливість вдалось відновити. Тепер планується розміщення нагород І. Поліщука в експозиції музею.

Легендою оповите ім'я тодішнього студента Одеського університету Олександра Никифоровича Тірікова як учасника італійського Опору в складі гарібальдійських з'єднань в Лігурії. У листі начальника генерального партизанського штабу Міро Кроче повідомлялося, що після полону Олександр Тіріков побував у концентраційних таборах на території Німеччини, Румунії, Угорщини та Італії. Поблизу села Нові Лігуре він встановив зв'язок з італійськими партизанами і втік до них у гори, згодом організував втечу ще одинадцяти своїх товаришів [7, с. 73].

З розповіді Джованні Лазанья (Карло), заступника командира одного з підрозділів бригади «Ореста», що входила до складу партизанської дивізії «Пінан Чікоро»: «Їх було дев'ять, одягнених у лахміття і смертельно втомлених людей, коли вони з'явилися в бригаді. Один трохи говорив по-італійськи» — «Саша Тіріков з Одеси» — представився він і потім назвав решту — «Онуфрій, Опанас, Віктор, Василь, Сергій, Іван, Степан». Дев'ятий — великого зросту, русявий хлопець сам виголосив своє ім'я та прізвище: чітко Федір і потім не розбірливо, що було сприйнято музичним італійським вухом як «Поетан» (в майбутньому Герой Радянського Союзу та Національний герой Італії Федір Полетаєв. — Ю. К.) [10].

Чуйність, великодушність, розум і мужність Олександра Тірікова завжди викликали повагу серед італійських воїнів. Він швидко засвоїв італійську мову, подружився з товаришами по зброї та ходив з італійськими побратимами на найнебезпечніші завдання, за що отримував подяки від командування.

Та ось настав роковий день...

Якось жителі селища Рівальта Скрівія повідомили гарібальдійців, що один з оберлейтенантів німецького гарнізону готується відзначити свій день народження. Вказали дім. Компанія збиралася виключно офіцерська. Було вирішено взяти гітлерівців. На завдання мала вийти група з чотирьох чоловік. Один з них повинен був володіти німецькою мовою. І ним став

Саша Тіріков, що непогано говорив німецькою і італійською мовами.

Партизани вийшли з лісу. Попереду рівнина. У вказаному жителями селища будинку яскраво горіло світло. До будинку дістались непомітно. Сашко перебігає двір. Підіймається східцями. За дверима чути сміх та п'яні голоси.

Партизан рвучко відчиняє їх і кричить: «Руки вгору!»...

Вмить настає тиша...

«Зброю!» — командує Тіріков.

Сім переляканих офіцерів починають кидати зброю. І раптом — постріл. Сашко падає. В кімнату вриваються партизани і стріляють, не шкодуючи патронів. Жоден з фашистів вже не ворухиться. Гарібальдійці схиляються над побратимом. Але Тіріков вже був мертвий. Куля влучила йому в голову. Так, в лютому 1945 р. в Рівальга Скрівія загинув Олександр Тіріков (Саша). Він був бійцем загону «Ніно Франкі» і посмертно нагороджений срібною медаллю «За військову доблесть» [4, с. 96–97].

Потім один за одним загинули і всі інші, від колишньої «відважної дев'ятки» не залишилося нікого...

Неподалік від містечка Канталупо, на скелі, що нависає над кам'янистою дорогою, є велика пам'ятна дошка загиблим патріотам, які боролися ворога в даній місцевості та яка завжди

прикрашена свіжими квітами, що приносять вдячні своїм батькам, дідам місцеві жителі. Тут значиться і прізвище Саши Тірікова...[4, с. 73].

Також приємно відзначити, що місто-герой Одеса є побратимом міста-героя Генуї або, як кажуть італійці, «citta gemella» — «місто-близнюк».

У бригаді «Пізакане», що налічувала близько 3,5 тис. осіб і входила до дивізії «Беллуно» та діяла біля м. Венеція, боровся Тимофій Дазеков із Одеси [3, с. 188]. Його підрозділ діяв на правому березі р. Паве, а також у провінціях Тревізо і Удіне.

Отже, вивчення наукової літератури і джерел засвідчує, що одесити брали участь у боротьбі з гітлерівськими загарбниками не лише на території України і СРСР загалом, а й у європейському русі Опору, зокрема і в Італії. Своїми звитягами, життям і кров'ю вони вписали яскраву сторінку в Перемогу над окупантами. Водночас ця проблема потребує всебічного дослідження. У подоланні цих труднощів велику роль може відіграти здійснення регіональних досліджень, які б ґрунтувалися на узагальненні попередніх напрацювань, використанні нових підходів і комплексному об'єктивному дослідженні. Наразі існує гостра потреба у вільних від стереотипів дослідженнях, підкріплених новими масивами історичних джерел.

Джерела та література

1. Одеський історико-краєзнавчий музей (далі — ОІКМ). — Інв. № Д-4922. Почесна грамота Івана Поліщука.
2. ОІКМ. — Інв. № М-1287.
3. Галлени М. Советские партизаны в итальянском движении Сопротивления. — М.: Прогресс, 1988. — 229 с.
4. Клоков В. Далеко від Батьківщини: українці в антифашист. боротьбі народів Європи (1941–1945). — К.: Політвидав України, 1968. — 159 с.
5. Кудрицький А. Гарібальдійці з України // Наука і суспільство. — 1967. — № 8. — С. 54–58.
6. Лисаковский И. Н. Гамлет не пришел на свидание. — Одесса: Маяк, 1972. — 175 с.
7. Одесский университет 1865–1990: науч. изд. / Л. А. Ануфриев [и др.]; отв. ред. И. П. Зелинский. — К.: Лыбидь, 1991. — 160 с.
8. Семиряга М. И. Советские люди в европейском движении Сопротивления. — М.: Наука, 1970. — 357 с.
9. Європейські країни: антифашистська боротьба [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/reports/world_history/32278/.
10. Советские партизаны в Италии [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.lavita-odessita.com/partigiani.html>.
11. Тюрин Д. Советские партизаны в Италии [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.sgline.org/cat/16/10912>.

Odessa citizens in the Italian resistance movement during the Second World War

Y. Klimchuk

The article studies the participation of the Odessa citizens in partisan units based in Italy during the World War II in 1943–1945. Featured materials aim to cover the little-known military biographies of Odessa citizens, whose contribution to the fight against Nazism, together with representatives of other European nations, is invaluable.

Keywords: Odessa citizens, World War II, anti-Nazi resistance movement, Italy, Empire city, brigade «Nino Franco», The Medal of Military Valour.